

УДК: 930(438):94(477):341.485«1932/1933»

DOI: 10.26661/swfh-2019-52-029

Голодомор 1932-33 років в Україні у дослідженнях польських науковців

В. В. Гудзь

*Мелітопольський державний педагогічний університет ім. Б. Хмельницького
goodz-klio@ukr.net*

Ключові слова: польська історіографія, дослідження, історія Голодомору 1932-33 рр., Україна.

У статті проведено дослідження польської наукової літератури з історії радянського голоду 1932-33 років в Україні з метою встановлення здобутків істориків, виявлення проблем, особливостей, та тенденцій дослідження теми. Польські науковці надбали за три десятиліття дослідження Великого голоду монографії теоретичного змісту, історіографічні та джерелознавчі видання, публікації мемуарів та дипломатичних документів, що складає значний інтелектуальний доробок у порівнянні з іншими країнами. Водночас спостерігається брак синтезних праць з історії Голодомору, які увібрали би в себе теоретичні здобутки і нові історичні джерела, що стали доступними дослідникам останнім часом.

Домінуючим концептуальним напрямом польської історіографії Голодомору утвердилася його геноцидна версія, яка найбільш послідовно проявилася в дослідженнях Ч. Райци, Р. Кушнежа, Я. Брусського. Інша особливість польських студій – найчастіше звернення до дипломатичних документів та польської преси 30-х років, де висвітлювалися події в Україні, найперше, у Мархлевському національному районі на Житомирщині.

Вважаємо, що величезна кількість опублікованих документальних джерел, відкриває для польських науковців перспективи емпіричного дослідження проблеми Голодомору, зокрема, в світлі історії повсякденності, соціальної та культурної історії, а також розробки синтезних праць міжпредметного та історіографічного характеру.

The Holodomor of 1932-33 in Ukraine in the studies of Polish scholars

Viktor Hoodz

Bogdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University

Key words: Polish historiography, research, history of the Holodomor 1932-33, Ukraine.

The article reviews the Polish scientific literature on the history of the Soviet famine of 1932-33 in Ukraine in order to establish the achievements of historians, identify problems, features, and trends in the study of the topic. Polish scholars have gained in the three decades of studying the Great Famine monographs of theoretical content, historiographical and source-scholarly publications, the publication of memoirs and diplomatic documents, which is a significant intellectual gain in comparison with other countries. At the same time, there is a shortage of synthesis works on the history of the Holodomor that would absorb theoretical achievements and new historical sources that have become available to researchers in recent times.

The genocidal version of the Holodomor's dominant conception of the Polish historiography was confirmed, which most consistently manifested itself in the researches of Ch. Rija, R. Kushnjaz, Y. Bruskoogo. But scientists have not yet shown a special interest in historical and legal research on the compliance of the concept of the Holodomor with international genocidal legislation. Not popular in Poland, unlike other countries, the implementation of the history of the Holodomor in the Ukrainian politics of national memory and the sociocultural consequences of the communist genocide of 1932-33.

Another feature of Polish studies – most often appeal to diplomatic documents and the Polish press of the 30 years, which covered the events in Ukraine. It was Polish researchers who paid the greatest attention to the Holodomor process among Ukrainians of Polish descent, first of all, in the Marchelevsky National District in Zhytomyr Region.

We believe that a large number of published documentary sources opens the prospect for empirical research on the Holodomor problem for Polish scholars, in particular, in light of the history of everyday life, social and cultural history, as well as the development of synthetic works of interdisciplinary and historiographical character.

З падінням комуністичних режимів у Європі, замовчувана раніше проблема Голодомору стала предметом історичних та історіографічних спеціальних досліджень і у Республіці Польща. Польські історики використовували вже напрацьовані методологічні підходи та джерельну базу, але й залучали нові джерела з історії Голодомору, насамперед, дипломатичні реляції та донесення польської розвідки.

Накопичення історіографічних джерел спонукало польських науковців до активізації в останнє десятиріччя до вивчення наукових здобутків і дослідницьких проблем з історії Голодомору. Так, Роман Висоцький, аналізуючи літературу та джерела польського походження, як і деякі інші автори, констатував, що у 80 – 90-х роках минулого століття стався «прорив» у дослідженні голоду в Україні. Проте його історіографічний огляд охоплює літературу та джерела лише з 1993 по 2010 рр.[1]

Ольга Ольшевська здійснила ґрунтовне історіографічне та джерелознавче дослідження польської преси 30-х років і віднайшла поодинокі аналітичні публікації того часу про причини голодового мору в Україні [2]. Основна маса матеріалу проаналізованих нею статей і заміток складається із повідомлень репортерів, свідків комуністичного злочину та матеріалів, лише дотичних до замовчуваної теми радянського голоду.

Археографічна стаття Сільвестра Фертача присвячена аналізу праці–спогаду українського емігранта Мирона Долота (С. Старіва) «Страта голодом», але містить також короткий огляд виданої в Польщі літератури з теми Великого голоду в СРСР 30-х років [3]. Автор відзначив, що наукова розробка історії Голодомору розпочалася лише у 80-х роках – після інформаційного прориву, пов'язаного з піввіковим ювілеєм української катастрофи. З провідних польських досліджень теми С. Фертач наводить статті 90-х років Ч. Райци, В. Матерського, Р. Торжецького, П. Еберхардта та монографії 2000-х років Р. Кушнежа, Я. Бруського, О. Ольшевської. На думку Автора, польський науковий доробок з історії голоду невеликий за обсягом, а коло джерельних публікацій з теми «дуже скромне»[3, s. 163].

Так само і Олександр Смолінський вважає, що доробок польських істориків з теми Велико-

го голоду в Україні відносно невеликий і містить лише поодинокі спеціальні монографії. Йдеться, насамперед, про праці Ч. Райци[4], який вперше розглянув три більшовицькі голоди 20 – 40-х рр., та про Р. Кушнежа [5], чия праця оцінена О. Смолінським як найповніше в польській історіографії дослідження колективізації і Великого голоду в Україні [6]. Водночас вчений відзначив цінність для подальших наукових студій історії Голодомору капітальних видань документів II Відділу Генштабу польської армії (розвідки), дипломатичних відомств у Харкові і Києві, а також першого видання спогадів етнічних поляків про пережиті в СРСР голод і репресії 30-х рр. [7].

Що стосується України, то історіографічні дослідження польського комплексу літератури не мають системного та спеціального характеру і представлені переважно в контексті аналізу загального європейського наративу з історії Голодомору в монографії М. Шитюка і К. Назарової, статтях Г. Васильчука, В. Гудзя, В. Марочка та, частково, у працях з історії польської діаспори в Україні (І. Ващенко, О. Калакура, Б. Чирко, Л. Якубова та ін.)

Відтак, метою нашої розвідки є спроба проаналізувати польську наукову літературу з історії радянського голоду 1932–33 років в Україні і встановити її основні здобутки та проблеми, особливості, тенденції.

Чи не першою із публікацій про голод 1932–33 років, яка з'явилася ще в соціалістичній Польщі, була праця українського українського емігранта С. Олеськіва «Смерть народу» [8]. У польській публікації викладено основні тези його відомої праці «Агонія нації», раніше опублікованої у Лондоні з передмовою М. Маґґеріджа до 50-річчя Голодомору. Автор оцінював політику Кремля як навмисне нищення українського народу голодом і репресіями.

Одна з перших спеціальних статей з історії голоду в Україні 1932–33 рр. належала варшавському вченому Чеславу Райці [9], який вслід за Р. Конквестом, порівняв комуністичний Голодомор з нацистським Голокостом. Відомий дослідник архівів нацистського концтабору Майданек провів аналогію між двома геноцидами за методами тоталітарних режимів – позбавлення людей їжі в блокованих територіальних анклавах.

Результатом тривалих досліджень Ч. Райци стала його згадана вище монографія «Голод в Україні» [4]. Праця являє собою просторий виклад соціально-економічного становища та політичних подій в Україні за весь радянський період В центрі дослідження історика – Голодоморна політика комуністів, яка привела до трьох катастроф 1921-23, 1932-33 і 1946-47 років. Залучивши архівні документи, свідчення очевидців, праці українських науковців, Ч. Райца доводив геноцидний характер дій сталінського керівництва в 1932-1933 рр. в Україні і ототожнював Голодомор з Голокостом за засобами і наслідками, зокрема, порівнював українську резервацію в СРСР 1933 року з нацистським концтабором смерті Майданек. У праці Ч. Райци доведено, що Голодомор був наміреною акцією Сталіна і його поплічників, позаяк влада не лише знала про трагічні наслідки форсованої колективізації, господарських провалів, недороду, браку худоби і тяглової сили, надмірних заготівель і податків, а й продовжувала стискати «кістляву руку голоду» на селянській шиї.

Автори оглядових розвідок в часописах Польщі про події в СРСР 1932-1933 років В. Матерський [10] і Р. Торжецький [11], хоча і віддали перевагу терміну «Великий голод», також поділяли основні положення геноцидної концепції Р. Конквеста – Дж. Мейса щодо спланованого нищення українського селянства, частиною якого були польські, єврейські, німецькі, болгарські та інші поселення.

У 90-ті роки в Польщі також спеціально досліджувалися демографічні наслідки Великого голоду. Так, професор Пйотр Ебергардт практикував у визначенні реальної кількості втрат населення від голодного мору і пов'язаних з ним хвороб у союзному та регіональному – насамперед українському – вимірах [12]. Варшавський науковець поділяє думку щодо коректності розрахунків вчених Інституту демографії НАН України та С. Кульчицького про безпосередні втрати від людомору в УСРР близько 3,5 млн чол., а також зауважує важкі психологічні та культурні наслідки катастрофи 30-х років для української людності.

У 2000-х роках тема Голодомору опрацьовувалася в Польщі у різних напрямках – теоретичному, історіографічному, комеморативному, археографічному тощо. Вивчення історії голоду-геноциду в Україні польськими дослідниками позначилося виданням перших монографій, збірників документів, участю в міжнародних конференціях. Так, на міжнародному симпозіумі в Італії 2003 р. з історії Голодомору виступили і науковці з Польщі. Доповідь за результатами вивчення польських наукових розробок історії голоду 1932-1933 років здійснив

Губерт Лашкевич [13]. Вчений встановив, що польські історики здебільшого підтверджують у своїх працях наявність політичних мотивів у діях сталінського керівництва у 1932-1933 роках, які стосувалися приборкання селянства та інтелігенції бунтівної прикордонної республіки. За спостереженням Г. Лашкевича, більшість польських публікацій побудовані на аналізі дипломатичних матеріалів, газетних кореспонденцій та свідчень очевидців, які засвідчують штучний характер Голодомору, але загальна кількість наукових розробок незначна.

Науковець з Люблінського університету Ева Рибалт дослідила зв'язок голоду в УСРР з політикою нормалізації польсько-українських відносин, яку проводила Польща на зовнішній арені на початку 30-х років [14]. Як встановила дослідниця, польські політики не мали можливості надати допомогу голодуючим через невизнання Голодомору Радянським Союзом та не бажали провокувати Сталіна. В іншій статті Е. Рибалт спостерегла той факт, що саме Радянський Союз, наляканий примарою «петлюрівщини», наполягав на мирній угоді з Польщею у 1932 р. Цей факт опосередковано підтверджує наміреність «Голодоморних» дій Сталіна, який не забув «чудо над Віслою» української дивізії Марка Безручка і помстився смертю 5 мільйонів українців [15].

Найбільша спеціальна праця, яка охопила всю міжвоєнну історію радянської України – ґрунтовна монографія Наукового співробітника Інституту історії Поморського університету в Слупську Роберта Кушнежа «Україна в роки колективізації і Великого Голоду» [5]. Позаяк автор визначив хронологічні межі свого дослідження роками «революції зверху», книжка містить значний матеріал про передумови Великого голоду в Україні, не останніми з яких була, пов'язана із аграрною, національна політика більшовиків.

У першій частині роботи історик здійснив історіографічний огляд праць з тематики колективізації й Голодомору та висвітлив боротьбу за незалежність України у боротьбі з більшовиками у перші роки їхньої влади, яка змусила Москви скоригувати свою національну політику [5, s. 5–14]. На думку Р. Кушнежа, причина суперечок між «тоталітаристами» і ревізіоністами про природу голоду полягає в тому, що різні дослідники виділяють національну політику сталінського керівництва та злочинну природу комуністичного режиму з одного боку, або ж необхідну та ефективну політику влади з модернізації країни, в ході реалізації якої траплялися жертви – з іншого. Сам Р. Кушнеж розвинув обґрунтування першої, «геноцидної» версії, розцінивши Голодомор, як

найбільший злочин Й. Сталіна проти українського народу, який забрав життя, за різними оцінками, від 3 до 7 млн українців [5, s. 190–195].

У другому розділі показані передумови та політичні причини розкуркулення і масової колективізації, перебіг «великого перелому та негативне ставлення селян до нової аграрної політики, яке супроводжувалося широким протестним рухом. Окремий розділ присвячений також питанням організації роботи в колгоспі, механізації соціалізованих господарств колгоспників, продовольчої політики держави. Але історик доводить, що причинами вимирання населення у житниці СРСР стали не господарські чи природні фактори. Форсована колективізація, жорстоке розкуркулення, завищені квоти і безжальна реквізиція зерна, які почалися з 1929 року, були вирішальними політичними чинниками, які викликали людомор 1933 року. Як переконує Р. Кушнеж, – Сталін привів до загибелі українське сільське господарство і вчинив жахливий штучний голод.

Автор вважає, що Великий голод 1932–33 років – це одна з найбільших трагедій ХХ століття, довго замовчувана в Польщі, де найкраще знали реальний стан речей, та в інших країнах Заходу, які «пожертвували» правдою про «внутрішню справу СРСР» з політичних міркувань. Проте уряд, зв'язаний з Радянським Союзом угодою 1932 р., так і не дослухався поради генконсула Польщі в УСРР Я. Каршо-Седлевського про інформування про голод в Україні польського населення.

Немаловажне для усвідомлення трагедії Голодомору вивчення польським істориком мало-досліджених аспектів проблем допомогоюї та інформаційної діяльності української громади в Польщі 1932–33 роках, обставин приховання більшовиками голоду від західної громадськості, природи та механізму радянської ідеологічної машини [18].

Низка інших розвідок Р. Кушнежа має головним чином джерелознавчий характер і стосується особливостей відображення подій голоду в Україні в пресі [17; 18] та повідомленнях дипломатів [19].

Відомий історик та археограф Ягеллонського університету (Краків) Ян Яцек Бруський простежив яким чином історія голоду в Україні відображена в донесеннях і звітах польських дипломатів та розвідників, які працювали в СРСР та вмістив частину матеріалів як додаток до своєї публікації [20].

Польський дослідник, не вдаючись до власного аналізу подій 1932–33 р., дотримався об'єктивної позиції в оцінках існуючих досліджень теми та документів 30-х років. Я. Бруський дав зрозу-

міти, що він поділяє думку про штучний характер голоду в Україні, порівняний за масштабами – мінімум 3 млн жертв – з Голокостом [20, s. 97].

Історик вважає, що у Польщі були добре інформовані про події в Україні як розвідниками так і дипломатами, котрі мали своїх інформаторів та самі виїжджали в регіони України, здебільшого автомобілями. На думку автора, вже на рубежі 1929 і 1930 рр. польським дипломатам було ясно, що найбільші осередки опору розкуркуленню і колективізації знаходяться на території України та, значною мірою українського, – Північного Кавказу. Таке явище історик, вслід за польським послом у Москві Вацлавом Гжибовським, пояснює родючістю земель у вказаних регіонах і традиційним тяжінням українського селянства та козацтва до вільного землеробства, тоді як великороси на бідніших землях мали схильність до общини і більшу лояльність до колгоспів [20, s. 104–105].

Як зазначив Я. Бруський, польський військовий аташе Польщі в СРСР вже в 1930-му році передбачав негативні наслідки кампанії розкуркулення та масової колективізації, які приведуть до скорочення посівних площ і в повній мірі стануть відчутні в наступні два роки. Відповідно і голод в Україні, де «безумна сільсько-господарська політика» набрала особливо жорстоких форм, був у центрі уваги авторів польських звітів. Зокрема, Я. Бруський навів свідчення консула Я. Каршо-Седлевського про найжорстокіші методи хлібозаготівель саме в Україні і на Північному Кавказі та покарання місцевих працівників, які протестували проти терору і розорення селян [20, s. 106–107].

У роботі Я. Бруського наводяться витяги із звіту Міністерству промисловості і торгівлі Польщі А. Жмигородського, який наприкінці квітня 1932 р. здійснив поїздку Україною. У звіті йдеться про брак тягла внаслідок падіжж коней і нестачі тракторів, розбазарювання і вилучення насінневих фондів, а головне – про глибоку апатію селян, які втратили віру у годувальницю-землю. При цьому А. Жмигородський розцінив весняний маневр влади («неонеп» 1932 р.) на послаблення податкового та заготівельного тиску як спробу вийти з кризи, а польська розвідка на Житомирщині – як вдалий захід на попередження селянського бунту [20, s. 109–111].

На основі польських донесень Я. Бруський простежив наростання розпачу та апокаліптичних настроїв, поширення «волинки», приховання зерна після прийняття московських квот хлібозаготівель III конференцією КП(б)У, – явищ з розряду інстинкту самозбереження, які не зупинив навіть «закон про 5 колосків» та інші репресивні

заходи. Серед таких заходів називаються тотальні реквізиції, «чорні дошки», кадрові «чистки», арешти, закриття кордонів республіки, позбавлення селян паспортів тощо. Вражають наведені істориком дані з польських звітів про жахливі демографічні наслідки Голодомору і байдужість влади та суспільства до селян, конаючих від голоду і супутніх хвороб. «Село, приречене більшовиками на загибель, вмирало на самоті, оточене байдужістю не тільки закордону...» [20, s. 117], констатував Я. Бруський.

З польських джерел, наведених дослідником (рапорт В. Міткевича з Бердичева у червні 1933 р.), дізнаємося, що в деяких селах з 5-6 тис людей залишилося по 20-30 сімей, про трупний сморід від непохованих тіл, про трупоїдство і масовий канібалізм із справжнім полюванням на дітей. В інших рапортах повідомляється про вплив голодуючих і цілодобові черги за «комерційним» хлібом в Києві, про поховання на Байковому цвинтарі: лише за дві ночі з 3-го по 5-те червня близько 2 тис. жертв людомору поховано у 40 ямах [20, s. 117–118].

В числі інших даних, науковець навів витяги з листа Я. Каршо-Седлевського від 18 липня про масові відправлення городян, включно із закриттям заводів, на хлібозаготівлі у вигодоване село, де вимерло щонайменше 20% населення. При цьому загальна кількість жертв голоду і хвороб в Україні 1932-1933 років, за польськими даними, становить близько 5 млн чол. [20, s. 121, 123].

За Бруським, причини такої катастрофи київський і харківський консули бачили дещо по-різному. Перший з них, С. Сосницький, писав, що влада нітрохи не турбується про долю розореного села, забороняє пекти хліб і засвідчив наявність у виморених українських селах переселенців з інших республік, проте вбачав у цьому «помилки» і невдалі «експерименти» радянської влади в здійсненні її аграрної політики. Натомість Я. Каршо-Седлевський під час подорожі із Харкова до Москви навесні 1933 р. встановив: «У Центральному чорноземному районі, який з кліматичної та господарської точок зору мало чим відрізняється від України, становище селян незрівнянно краще. Це свідчить про те, що економічна політика центрального уряду щодо України була набагато більш безжальною і грабівницькою, ніж у відношенні сусідніх районів РСФСР, за винятком Північного Кавказу» [20, s. 120, 124].

Сам Я. Бруський погоджується з польськими реляціями про одночасний із Голодомором наступ на українство, керований в республіці П. Постишевим, і супроводжений погромом національної культурної та наукової еліти, «прогресуючим

російщенням державного життя на Україні». Своє міркування про характер голоду, польський науковець завершує ще одним посиленням – на радника Каршо-Седлевського, який у вересні 1933 року помітив: «Явний зв'язок між обома кампаніями – ударом по селянству і по національних елементах на Україні...» [20, s. 125], що зламало як пасивний опір селянства, так і децентралістські тенденції української інтелігенції та номенклатури.

В іншій статті історик розглянув історію Голодомору на тлі польсько-радянських взаємин на початку 30-х років і проаналізував реакцію офіційних кіл, засобів масової інформації та української громади в Польщі на події в УСРР [21]. На його думку, Польща не наголошувала на питанні голоду в Радянському Союзі, маючи зацікавленість у збереженні нейтральних відносин з небезпечним сусідом [21, s. 240]. Я. Я. Бруський, слідуючи за оцінками дипломатів і розвідників, також характеризував українську трагедію як спрямовану сталінську акцію проти національно свідомого і політично небезпечного селянства.

Серед останніх публікацій з теми стаття Романа Дзвонковського, професора Люблінського католицького університету ім. Івана Павла II, виділяється акцентом на участь польської меншини в радянській Україні, яка разом з українцями зазнала мук комуністичних голодоморів [22]. У першій частині його праці під назвою «Колективізація» йдеться про реалізацію більшовиками марксистської доктрини ліквідації «експлуататорських класів» і релігії. Автор показав як Сталін впроваджував насильницьку політику на другому етапі нищення «ворогів народу», розпочатому розкуркуленням, колективізацією, репресіями проти української Церкви. «Безпосередньою метою колективізації було зламати спротив сільського населення колгоспам, а в подальшій перспективі знищити національні та незалежницькі верстви України» [22, s. 206], – закінчує свої міркування про колективізацію Р. Дзвонковський.

Назва другого розділу праці – «Вчинення владою репресій і голоду» – не залишає сумніву про штучне утворення смертельної катастрофи 1933 року. Одним із доказів спрямованого голодового злочину автор вважає системну реалізацію указу від 7 серпня 1932 р., за яким за «п'ять колосків» було засуджено 125 тис чол., в тому числі 5400 – до смертної кари. Р. Дзвонковський описав також діяльність «штурмових бригад», «червоної мітли» з конфіскацією всієї їжі і розоренням садіб, депортації та арешти селян, блокування не лише кордонів із Польщею та Румунією, а й із союзними республіками, внаслідок якого лише в

березні 1933 р. затримано понад 219 тис втікачів з України [22, s. 207-208]. При цьому аморальна комуністична влада розколювала село на «куркулів», «підкуркульників», «бідняків» та заохочувала десятки тисяч «павликів морозових» до донощитва і продажності.

У третьому розділі вчений розглянув «вплив голоду на всіх» – масштаби голодового мору, вірогідним діапазоном якого він вважає 4-7 млн жертв у селах та містах. Як нагадав Р. Дзвонковський, у ЦК Компартії більшовиків України знали, що тільки в січні 1933 на вулицях Києва зібрали 400 трупів, а в лютому-березні – 10249 трупів та що в Харкові навесні цього року щодня підбирали майже 250 померлих від голоду чи тифу, а всього за рік – 120 тис чол. [22, s. 210].

Ще одним сюжетом роботи польського історика став аналіз комуністичної практики замовчування і приховання голодової катастрофи, включно із показовими «спектаклями» Кремля під час візиту Е. Ерріо, та замовними репортажами В. Дюранті.

В останньому розділі Р. Дзвонковський висвітлив трагічну долю польської громади в Україні яка, налічувала, за даними перепису 1926 року, 496 тис осіб і мала свій Мархлевський автономний район західніше Житомира. Як показав автор, поляки менше, ніж інші національності піддавалися колективізації. Це допомогло польській людині відносно легше пережити Голодомор, хоча вимирали і деякі польські села (Залісся, Добрі Лози). Історик завершив статтю розповіддю про сталінські депортації і розстріли поляків 1936-1938 років, які довершували трагічну долю десятків тисяч радянських поляків у міжвоєнний період.

Викладач Університету Марії Кюрі-Склодовської в Любліні Роман Висоцький опублікував статтю про обставини висвітлення і замовчування в Польщі комуністичного геноциду 1933 року та спроби допомоги голодуючим [1]. Він розпочав своє дослідження з характеристики відмінностей найбільшого із «трьох землетрусів ХХ століття» в Україні від інших голодів. Голод 1932-1933 років виділяється, на думку Р. Висоцького, і кількомільйонними жертвами і усвідомленням організаторів про його наслідки. Тому автор поділяє думку Р. Лемкіна про те, що Голодомор був не просто масовим вбивством, а геноцидом, спрямованим на підрич життєвих сил нації та її культури [1, s. 125].

Дослідник встановив, що польський уряд надавав першорядного значення інформації про українські події. Автор навів дані про те, що із 46 польських військових розвідувальних служб, організованих в СРСР у 1927-1939 роках, щонайменше 21 діяла в Українській РСР. Відповідно два

із п'яти польських консульств – Харківське і Київське також припадали на Україну. В польські офіційні інстанції доповідалися факти масового Голодомору з випадками людоїдства та оцінки в масштабах близько 5 млн жертв народобвиства [1, s. 129].

Р. Висоцький проілюстрував свою розповідь про Голодомору в Україні витягами з реляцій дипломатів, найбільш детальними з яких були звіти Генконсула в Харкові Яна Каршо Сведлевського. Дипломат відзначав, що смертний мор на Харківщині радикально відрізняється від голодування в суміжних російських регіонах ЦЧО і може бути порівняний тільки з Північним Кавказом, що означає антиукраїнське спрямування сталінської голодової акції [1, s. 130].

Проте, як пише історик, польський уряд керувався у зовнішній політиці геополітичними інтересами і мусів жертвувати правдою про голод. Польща, яка знаходилася поміж агресивними Німеччиною і Радянським Союзом, прагнула забезпечити східний кордон і перекривала його для українських біженців так само як і Румунія. За Висоцьким, мовчання про голод в Польщі, викликане інтересами безпеки відрізнялося від мовчання Заходу, де переважали інтереси насамперед економічні. Цим пояснюється і відмова Польщі в серпні 1933 р. від пропозиції Австрії про спільний протест двох країн проти штучного радянського голоду.

Як дослідив науковець, так само мовчали про Голодомор і польські офіційні урядові часописи. «Газета польська» і «Газета Варшавська». Більш відвертими були опозиційні видання, на кшталт краківської газети «Ілюстрований кур'єр щоденний», яка сповідувала антикомуністичні погляди, але також формувала негативний стереотип українського народу в польському суспільстві, зокрема, у зв'язку з діяльністю ОУН. У липні 1933 року часопис розповів своїм читачам, що в СРСР вмирає від голоду 10 мільйонів людей і політика Радянського уряду призводить до виголодження країні, а серпні повідомляв про голод та людоїдство на родючих землях України та Кубані, що стало «жахливою катастрофою» [1, s. 134-135].

Як зазначив Р. Висоцький, націоналістична «Газета Варшавська» відрізняла українців «польських» і «радянських», тому, посилаючись на німецькі джерела розповідала про Великий голод вже з червня 1932 р. і критикувала владу за його замовчування.

Історик розповів також про боротьбу української громади в Польщі за правду про голод і допомогу голодуючим: діяльність громадських організацій, партій, висвітлення в часописах «Діло»,

«Українська думка», «Наш час», «Наш клич» та інших. На думку Р. Висоцького, навіть якщо заходи і були невдалими, – головно через радянську блокаду, – вони свідчать про те, що для значної частини української громади Другої Польської Республіки та її політичних еліт, доля українців за Збручем була не байдужою [1, с. 145].

Побачили світ у Польщі і видання українських авторів, де частково або спеціально зачіпалася тема Великого голоду 1932-1933 років. Я. Грицак утримався від означень Голодомору як геноциду, але показав його штучний характер, що завдав 4,5 млн смертей українського люду [23 с. 184]. С. Кульчицький, дотримуючись такої ж, обрхованої особисто, цифри прямих і опосередкованих жертв Голодомору, розвинув його геноцидну версію, з поясненням відмінності подій 1933 р. в Україні від ситуації в інших регіонах СРСР [24].

Отож, польські науковці надбали за три десятиліття дослідження Великого голоду і монографії теоретичного змісту, й історіографічні та джерелознавчі видання, й публікації мемуарів та дипломатичних документів, що складає значний інтелектуальний доробок у порівнянні з іншими європейськими країнами. Водночас в польському науковому середовищі спостерігається брак синтезних праць з історії Голодомору на кшталт монографій Ч. Райци і Р. Кушнежа, які увібрали би в себе теоретичні здобутки і нові історичні джерела, які ста-

ли доступними дослідникам після 2005 року.

Домінуючим концептуальним напрямом польської історіографії Голодомору утвердилася його геноцидна версія, яка найбільш послідовно проявилася в дослідженнях Ч. Райци, Р. Кушнежа, Я. Бруського. Але польські науковці поки що не виявляють особливого зацікавлення історико-правовими дослідженнями відповідності концепту «Голодомор» міжнародному законодавству про геноциди. Не популярні в Польщі, на відміну від Канади, США, Австралії, України, і теми імплементації історії Голодомору в сучасній українській політиці національної пам'яті та соціокультурних наслідків комуністичного геноциду 1932-33 рр.

Інша особливість польських студій – найчастіше звернення до дипломатичних документів та польської преси 30-х років, де висвітлювалися події в Україні. Крім того, саме польські дослідники надавали найбільшу увагу перебігу Голодомору серед українців польського походження, найперше, у Мархлевському національному районі на Житомирщині.

Вважаємо, що величезна кількість опублікованих документальних джерел з історії Голодомору, в тому числі і польського походження, потребує подальшого емпіричного дослідження, зокрема, в світлі історії повсякденності, соціальної та культурної історії, а також розробки синтезних праць міжпредметного та історіографічного характеру.

Джерела та література

1. Wysocki Roman. Stanowisko władz i reakcje społeczne w II Rzeczypospolitej wobec Wielkiego Głodu na Ukrainie. *Res Historica*. 2011. № 31. S. 125–146.
2. Olszewska Olga. Ukraina radziecka w prasie polskiej w latach 1929–1939. Torun, 2012. 298 s.
3. Fertacz Sylwester. Osaczyc i sterroryzowac : na marginesie wspomnien Mirona Dolota o Wielkim Głodzie na Ukrainie. *Wiekі Stare i Nowe*. 2015. 8(13). S. 161–172.
4. Rajca Cz. Głod na Ukrainie. Lublin-Toronto, 2005. 188 s.
5. Kusnierz Robert. Ukraina w latach kolektywizacji i Welkiego Głodu (1929–1933). Torun : Grado, 2005. 336 s.
6. Smoliński A. Polskojęzyczne publikacje na temat głodu na Ukrainie w latach dwudziestych i trzydziestych XX w. *Історичний архів. Наукові студії : зб. наук. пр. Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили*, 2013. Вип. 11. С. 48–55.
7. Głod i represje wobec ludnosci polskiej na Ukrainie 1932-1947. *Relacje / red. R. Dzwonkowski*. Lublin, 2004. 283 s.
8. Oleskiw S. Smierc narodu. Wielki gtod na Ukrainie 1932–1933. *Oboz*. 1984. № 9. S. 6–38.
9. Rajca C. Zagłada chłopow na Ukrainie w 1933 roku. *Zeszyty Majdanka*. 1993. T. 15. S. 71–97.
10. Materski W. Wielki Głod. *Prawo i Życie*. 1993. № 40. S. 10–11.
11. Torzecki R. Wielki głod na Ukrainie w latach 1931–1933. *Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze*. 1994. T. 2. S. 114–116.
12. Eberhardt P. Konsekwencje demograficzne wielkiego głodu na Ukrainie w latach trzydziestych XX wieku. *Czasopismo Geograficzne*. 1994. T. 65. Z. 3–4. S. 275–290; Eberhardt P. Klęski głodu na Ukrainie w pierwszej polowie XX wieku na podstawie literatury ukraińskiej. *Studia z Dziejow Rosji i Europy Srodkowo–Wschodniej*. 2005. T. 40. S. 269–283.
13. Laszkiewicz Hubert. La famine en Ukraine des années 1932–33 et l'historiographie polon aise. *La morte della terra: la grande «carestia» in Ucraina nel 1932–33: atti del convegno*. Vicenza, 16–18 ottobre 2003 / A cura di Gabriele De Rosa e Francesca Lomastro. Roma: Viella, 2004. P. 417–430.
14. Rybalt Ewa. La carestia in Ucraina nel contesto della politica polacca di normalizzazione dei rapporti polacco–ucraini. *La morte della terra: la grande «carestia» in Ucraina nel 1932–33: atti del convegno*. Vicenza, 16–18 ottobre 2003 / A cura di Gabriele De Rosa e Francesca Lomastro. Roma: Viella, 2004. P. 205–216.

15. Рибалт Ева. Петлюра, Пилсудський і привиди «Білої гвардії» / перекл. з польської О. Пахльовська. День. 2010. № 119.
16. Кушнеж Р. Участь української громадськості Польщі в допомогивих та протестаційних акціях проти голодомору в Україні. Український історичний журнал. 2005. № 2. С. 131–141.
17. Kusnierz Robert. Głód na Ukrainie w roku 1933 na łamach prasy. Res Historica. [Lublin]. 2005. T. 21. S. 79–90.
18. Кушнеж Р. Львівська українська преса про голодомор в УСРР. Український історичний журнал. 2006. № 3. С. 199–209.
19. Кушнеж Р. Голод на Україні 1932–1933 рр. (за документами польських дипломатів). Архіви України. 2008. № 3–4. С. 45–52.
20. Бруски Ян Яцек. Большой голод на Украине в свете документов польской дипломатии и разведки. Европа. 2006. Том 6. №4 (21). С. 97–147.
21. Bruski J. J. Polska wobec Wielkiego Głodu na Ukrainie 1932–1933. Polska – Ukraina – Osadczuk. Księga jubileuszowa ofiarowana Profesorowi Bohdanowi Osadczukowi w 85 rocznicy urodzin / red. B. Berdychowska, O. Hnatiuk. Lublin, 2007. S. 213–246.
22. Dzwonkowski Roman. Głód i represje wobec ludności polskiej na Ukrainie (1932–1933, 1946–1947). Lublin. Teka Komisji Historycznej O.L. PAN, 2012. IX. S. 203–233.
23. Нрысак Яраслав. Historia Ukrainy 1772–1999. Narodziny nowoczesnego narodu / tłum. K. Kotynska. Lublin: Instytut Europy Środkowo–Wschodniej, 2000. 359 s.
24. Kulczycki Stanisław. Holodomor. Wielki Głód na Ukrainie w latach 1932–1933 jako ludobójstwo. Problem świadomości / tłum. B. Salej. Wrocław: Kolegium Europy Wschodniej, 2008. 384 s.